

UDK:159.953.2

Shaxnoza SULTANOVA,
UMFT universiteti dotsenti v.b., PhD
E-mail: sultonovash@mail.ru

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent D.Alijonova taqrizi asosida

SOCIAL PSYCHOLOGICAL COMPONENTS OF THE ADAPTATION PROCESS IN SPECIALIZED SCHOOL STUDENTS

Annotation

Adapting to a specialized school environment presents unique challenges for students because of the distinct social and academic demands they face. This article examines the social psychological components that influence the adaptation process of special school students. Drawing on social psychological theories and empirical research, this article examines key factors such as social support, personality development, peer relationships, and coping strategies. Understanding these components can provide valuable insights into promoting successful adjustment and well-being among students in special education settings.

Key words: specialized schools, adjustment, social support, personality development, peer relations, coping strategies, academic success.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПРОЦЕССА АДАПТАЦИИ У СТУДЕНТОВ ПРОФИЛЬНЫХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Адаптация к специализированной школьной среде представляет собой уникальные проблемы для учащихся из-за особых социальных и академических требований, с которыми они сталкиваются. В данной статье рассматриваются социально-психологические компоненты, влияющие на процесс адаптации учащихся специальных школ. Опираясь на социально-психологические теории и эмпирические исследования, в этой статье рассматриваются ключевые факторы, такие как социальная поддержка, развитие личности, отношения со сверстниками и стратегии преодоления трудностей. Понимание этих компонентов может дать ценную информацию о содействии успешной адаптации и благополучию учащихся в условиях специального образования.

Ключевые слова: специализированные школы, адаптация, социальная поддержка, развитие личности, отношения со сверстниками, стратегии совладания, академические успехи.

IXTISOSLASHGAN MAKTAB O'QUVCHILARIDA MOSLASHUV JARAYONINING IJTIMOY PSIXOLOGIK KOMPONENTLARI

Аннотация

Ixtisoslashgan maktab muhitiga moslashish o'quvchilar uchun ular duch keladigan aniq ijtimoiy va akademik talablar tufayli o'ziga xos qiyinchilik tug'diradi. Ushbu maqola ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining moslashuv jarayoniga ta'sir qiluvchi ijtimoiy psixologik komponentlarni o'rganadi. Ijtimoiy psixologik nazariyalar va empirik tadqiqotlarga tayangan holda, ushbu maqola ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, shaxsiyatni rivojlantirish, tengdoshlar bilan munosabatlar va engish strategiyalari kabi asosiy omillarni o'rganadi. Ushbu komponentlarni tushunish ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida talabalar o'rtasida muvaffaqiyatli moslashish va farovonlikni oshirish bo'yicha qimmatli tushunchalarni berishi mumkin.

Kalit so'zlar: ixtisoslashgan maktablar, moslashuv, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, shaxsiylikni rivojlantirish, tengdoshlar bilan munosabatlar, yengish strategiyalari, akademik muvaffaqiyat.

Kirish. Ixtisoslashgan maktablar o'ziga xos ta'lim profillari, iste'dodlari yoki qiyinchiliklariga ega bo'lgan o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan ta'lim muhiti sifatida xizmat qiladi. Ushbu muassasalar akademik, san'at yoki yengil atletika bo'yicha iqtidorli, shuningdek, o'rganishda nuqsonlari, neyrorivojlanish kasalliklari yoki boshqa istisnolari bo'lgan talabalarning keng doirasini qamrab oladi. Ixtisoslashgan maktablar moslashtirilgan o'quv dasturlari va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini taklif qilsa-da, talabalar ko'pincha o'zlarining yangi akademik va ijtimoiy muhitlariga moslashishda noyob ijtimoiy va psixologik muammolarga duch kelishadi.

Ixtisoslashgan maktab o'quvchilaridagi moslashish jarayoni akademik umidlarni boshqarish, ijtimoiy aloqalarni shakllantirish va o'zlarining noyob qobiliyatlari yoki qiyinchiliklari kontekstida o'zlikni anglash tuyg'usini rivojlantirishning ko'p qirrali sayohatini o'z ichiga oladi. An'anaviy asosiy maktablardan farqli o'laroq, ixtisoslashtirilgan maktablar o'quvchilarga o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari bilan bog'liq imkoniyatlar va to'siqlarni taqdim etishi mumkin. Shunday qilib, moslashuvga ta'sir qiluvchi ijtimoiy psixologik komponentlarni tushunish talabalarning farovonligini va ushbu sharoitlarda akademik muvaffaqiyatlarini rag'batlantirish uchun juda muhimdir.

Ushbu maqola ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarida moslashuv jarayonlarining ijtimoiy psixologik tarkibiy qismlarini

o'rganishga intiladi. Ijtimoiy psixologik nazariyalar va empirik tadqiqotlarga tayanib, biz ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, shaxsiyatni rivojlantirish, tengdoshlar bilan munosabatlar va engish strategiyalari kabi asosiy omillarni ko'rib chiqamiz. Ushbu komponentlarga oydinlik kiritib, biz o'qituvchilar, maslahatchilar va siyosatchilarga o'quvchilarning moslashuvini samarali qo'llab-quvvatlash va o'rganish va o'sish uchun qulay maktab muhitini yaratishda ma'lumot beradigan tushunchalarni taqdim etishni maqsad qilganmiz.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va moslashish:

Ixtisoslashgan maktablarda tahsil olayotgan o'quvchilarning moslashuv jarayonida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar, tengdoshlar va oila a'zolari bilan munosabatlarni o'z ichiga olgan ushbu qo'llab-quvvatlash tarmoqlari o'quvchilar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi, chunki ular o'zlarining ta'lim muhiti tomonidan taqdim etilgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni boshqarishadi.

O'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash: O'qituvchilar bilan ijobiy munosabatlar moslashuvning turli jihatlarini, jumladan, akademik faollik, o'zini o'zi hurmat qilish va hissiy farovonlik bilan bog'liq. O'quv rejasi o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan bo'lishi mumkin bo'lgan ixtisoslashtirilgan maktablarda o'qituvchilarning roli ta'lim berishdan tashqari, murabbiylik, targ'ibot va hissiy yordamni ham o'z ichiga oladi. Tushunish, sabr-toqat va moslashuvchanlikni

namoyish etadigan o'qituvchilar o'quvchilar o'zlarining o'quv safarlarida qadrlil va qo'llab-quvvatlanayotganini his qiladigan inklyuziv sinf muhitini yaratadilar. Bundan tashqari, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi samarali muloqot ishonch va hamkorlik tuyg'usini rivojlantiradi, bu esa o'quvchilarga kerak bo'lganda yordam so'rash va ularning ta'lim tajribasida faol ishtirok etish imkonini beradi.

Tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash: Tengdoshlar bilan munosabatlar ixtisoslashtirilgan maktablarda o'quvchilarning moslashuviga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tengdoshlar bilan ijobiy munosabat ijtimoiy va hissiy farovonlik uchun zarur bo'lgan tegishlilik va qabul qilish tuyg'usiga yordam beradi. Inklyuziv tengdoshlar muhiti o'quvchilar o'rtasida do'stlik, hamkorlik va o'zaro hurmatni rivojlantiradi, qobiliyat yoki fondagi farqlardan kelib chiqadigan izolyatsiya yoki begonolashish tuyg'ularini yumshatadi. Tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash tarmoqlari o'quvchilarning ta'lim tajribasini boyitib, maktabda hamjamiyat hissini uyg'otuvchi ijtimoiylashuv, hamkorlik va fikr almashish imkoniyatlarini beradi.

Oila qo'llab-quvvatlashi: O'quvchilarning ixtisoslashtirilgan maktablarga moslashishida oilani qo'llab-quvvatlashning rolini oshirib bo'lmaydi. Oilalar hissiy qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish va himoya qilishning asosiy manbalari bo'lib, farzandlarining ehtiyojlarini himoya qiladi va ularning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun o'qituvchilar bilan hamkorlik qiladi. Oilalar va maktab xodimlari o'rtasidagi ochiq muloqot o'quvchilarning akademik, ijtimoiy va hissiy ehtiyojlarini qondirish, hamkorlik tuyg'usini va o'quvchilar farovonligi uchun umumiy mas'uliyatni rivojlantirish uchun hamkorlikda yondashuvni osonlashtiradi. Bundan tashqari, oilaning maktab tadbirlari va tadbirlarida ishtirok etishi uy va maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi, o'quvchilarda tegishlilik tuyg'usini kuchaytiradi va ijobiy moslashuv natijalarini rag'batlantiradi.

Umuman olganda, o'qituvchilar, tengdoshlar va oila a'zolaridan iborat ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tarmoqlari o'quvchilarning ixtisoslashtirilgan maktablarga moslashishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Qo'llab-quvvatlovchi munosabatlarni rivojlantirish va inklyuziv muhit yaratish orqali o'qituvchilar, maslahatchilar va oilalar o'quvchilarning farovonligi va akademik muvaffaqiyatini oshirishi mumkin, natijada ularning umumiy moslashuvi va rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash moslashuv natijalariga ta'sir qilishning o'ziga xos mexanizmlarini o'rganish va maxsus ta'lim muassasalarida talabalarni qo'llab-quvvatlash tizimini optimallashtiradigan maqsadli tadbirlarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Identifikatsiyani rivojlantirish va moslashish:

Shaxsni shakllantirish murakkab jarayon bo'lib, o'quvchilarning ixtisoslashtirilgan maktablarga moslashishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ixtisoslashgan o'quv yurtlarida tahsil olayotganlar kabi noyob qobiliyatlari yoki qiyinchiliklari bo'lgan talabalar uchun o'zlarining akademik va ijtimoiy muhiti doirasida o'zlarining his-tuyg'ularini boshqarish ayniqsa muhim bo'lishi mumkin.

O'z-o'zini anglashni shakllantirish: Ixtisoslashgan maktablar ko'pincha turli xil ta'lim profillari, iste'dodlari va istisnoli o'quvchilariga xizmat qiladi. Talabalar tengdoshlari bilan muloqotda bo'lib, o'quv faoliyati bilan shug'ullanar ekan, ularda o'zlar va qobiliyatlari haqida tasavvurlar shakllana boshlaydi. Ijobiy o'z-o'zini anglashni rivojlantirish o'z kuchli tomonlarini, qiziqishlarini va salohiyatini tan olish va qabul qilishni, shuningdek, o'sish va takomillashtirish sohasini tan olishni o'z ichiga oladi. Biroq, talabalar o'z-o'zini anglashlarini jamiyat me'yorlari va umidlari bilan uyg'unlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, ayniqsa ular o'zlarini an'anaviy yutuqlar standartlariga "mos kelmaydigan" yoki boshqacha deb bilishsa. O'qituvchilar va maslahatchilar xilma-xillikni nishonlaydigan va o'quvchilarni o'zlarining noyob shaxsiyatlarini qabul qilishga undaydigan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish orqali ijobiy o'z-o'zini anglashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Identity Exploration: Ixtisoslashgan maktablar o'quvchilarga turli sohalarda, jumladan, akademik, badiiy, sport va ijtimoiy sohalarda o'z shaxsiyatlarini o'rganish va ifodalash

imkoniyatini beradi. Ixtisoslashtirilgan dasturlar, darsdan tashqari tadbirlar va hamkorlikdagi loyihalarda ishtirok etish orqali talabalar o'zlarining iste'dodlari, qiziqishlari va ehtiroslarini kashf etishlari va rivojlantirishlari mumkin. Biroq, shaxsiyatni o'rganish, shuningdek, qiyinchiliklar va noaniqliklarni o'z ichiga olishi mumkin, chunki talabalar tegishlilik, maqsad va kelajak intilishlari bilan kurashadilar. O'qituvchilar o'z-o'zini kashf qilish, mulohaza yuritish va shaxsiy o'sish uchun imkoniyatlar yaratish, shuningdek, maktab jamoasida qabul qilish va haqiqiylik madaniyatini rivojlantirish orqali o'quvchilarning shaxsiyatini o'rganishni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Identifikatsiya integratsiyasi: Ixtisoslashgan maktablarga muvaffaqiyatli moslashish o'z shaxsiyatining turli jihatlarini izchil va mazmunli o'zini-o'zi tushunchasiga birlashtirishni o'z ichiga oladi. Ushbu jarayon talabalardan o'zlarining ta'lim tajribasi doirasida o'zlarining akademik, ijtimoiy, madaniy va shaxsiy identifikatorlarini muvofiqlashtirishni talab qilishi mumkin. O'ziga xoslik integratsiyasi tuyg'usiga erisha oladigan talabalar ko'pincha mustahkamlik, ishonch va farovonlikni namoyish etadilar, chunki ular o'zlarining ta'lim sayohatlaridagi murakkabliklarni o'z-o'zini anglash va maqsadni kuchli his qilish bilan boshqaradilar. O'qituvchilar va maslahatchilar o'z-o'zini aks ettirish, maqsadlarni belgilash va qadriyatlarini aniqlashtirish, shuningdek, o'quvchilarga o'z shaxsiyatlarini haqiqiy va mazmunli yo'llar bilan o'rganish va ifoda etish imkoniyatini berish orqali o'quvchilarning shaxsiy integratsiyasini qo'llab-quvvatlashi mumkin.

O'quvchilarning ixtisoslashtirilgan maktablarga moslashishida shaxsiyatning rivojlanishi hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'z-o'zini anglashning ijobiy shakllanishini rivojlantirish, shaxsiyatni o'rganishni qo'llab-quvvatlash va shaxsiy integratsiyani osonlashtirish orqali o'qituvchilar va maslahatchilar maxsus ta'lim muassasalarida talabalarning farovonligi va akademik muvaffaqiyatlarini rag'batlantirishlari mumkin. Identifikatsiyani rivojlantirish moslashuv natijalariga ta'sir qilishning o'ziga xos mexanizmlarini o'rganish va talabalarning shaxsiyatini o'rganish va integratsiya jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydigan maqsadli tadbirlarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Tengdoshlar bilan munosabatlar va moslashish:

Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar ixtisoslashtirilgan maktablarda o'quvchilarning moslashish jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ularning ijtimoiy integratsiyalashuvi, hissiy farovonligi va o'quv faoliyatiga ta'sir qiladi. Tengdoshlarning o'zaro munosabatlari dinamikasi o'quvchilar tajribasi va maktab jamoasiga tegishlilik hissini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ijtimoiy integratsiya: Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar o'quvchilarga ixtisoslashgan maktablarda tegishlilik va qabul qilish tuyg'usini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy o'zaro hamkorlik, hamkorlik va do'stlik imkoniyatlarini beradi. Tengdoshlarning ijobiy o'zaro munosabatlari o'quvchilarning ijtimoiy integratsiyalashuviga hissa qo'shadi, ular o'zlarini qadrlil, hurmatli va qo'shilgan his qiladigan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv muhitni yaratadi. Aksincha, ijtimoiy chetlanish yoki zo'ravonlik kabi salbiy tajribalar o'quvchilarning tegishlilik tuyg'usiga putur etkazishi va izolyatsiya va begonolashish tuyg'ulariga olib kelishi mumkin. O'qituvchilar va maktab xodimlari empatiya, mehribonlik va o'zaro hurmat madaniyatini rivojlantirish, shuningdek, bezorilik va ijtimoiy chetlanishni bartaraf etish va oldini olish strategiyalarini amalga oshirish orqali ijobiy tengdoshlar bilan munosabatlarni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Hissiy qo'llab-quvvatlash: Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar ixtisoslashgan maktab o'quvchilari uchun hissiy qo'llab-quvvatlash va hamrohlik manbalari bo'lib xizmat qiladi. Do'stlar va tengdoshlar o'quvchilarga o'smirlilik va akademik hayotning ko'tarilish va pasayishlarini engib o'tishga yordam berib, ularni tinglaydilar, dalda berishadi va umumiy tajribalarni baham ko'rishadi. Tengdoshlarning ijobiy aloqalari stress, tashvish va yolg'izlikning salbiy ta'siriga qarshi turishi mumkin, bu esa o'quvchilarning hissiy farovonligi va chidamliligini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilar tengdoshlarini qo'llab-quvvatlash tarmoqlarini rivojlantirish, nizolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rgatish va tengdoshlarga maslahat berish va tengdoshlarga

maslahat berish imkoniyatini berish orqali o'quvchilarning hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Akademik hamkorlik: Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar o'quvchilar turli xil ta'lim ehtiyojlari va qobiliyatlariga ega bo'lishi mumkin bo'lgan ixtisoslashtirilgan maktablarda akademik hamkorlik va o'rganishni osonlashtiradi. Hamkorlikdagi ta'lim faoliyati, guruh loyihalari va o'rtoqlik o'rgatishlari o'quvchilarga bir-biridan o'rganish, fikr almashish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Akademik sharoitlarda tengdoshlarning ijobiy o'zaro ta'siri akademik faollikka, motivatsiyaga va muvaffaqiyatga yordam beradi, chunki talabalar muvaffaqiyatga erishish uchun tengdoshlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va rag'batlantiriladi. O'qituvchilar hamkorlikda o'rganish tajribasini shakllantirish, tengdoshlar bilan o'qitish va tengdoshlarning fikr-mulohazalarini rag'batlantirish va o'quvchilarning umumiy maqsadlar sari birgalikda ishlashlari uchun imkoniyatlar yaratish orqali akademik hamkorlik madaniyatini rivojlantirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar o'quvchilarning ixtisoslashtirilgan maktablarga moslashishida muhim rol o'ynaydi, ularning ijtimoiy integratsiyalashuvi, hissiy farovonligi va o'quv muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi. Tengdoshlarning ijobiy o'zaro munosabatlarini rag'batlantirish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va hamkorlik qilish imkoniyatlarini ta'minlash hamda ijtimoiy chetlanish va zo'ravonlik muammolarini hal qilish orqali o'qituvchilar o'quvchilarning moslashuvi va farovonligi uchun qulay bo'lgan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv maktab muhitini yaratishi mumkin. Tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar moslashuv natijalariga ta'sir qilishning o'ziga xos mexanizmlarini o'rganish va tengdoshlarni qo'llab-quvvatlash tarmoqlarini yaxshilaydigan va ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida tengdoshlarning ijobiy dinamikasini rag'batlantiradigan maqsadli tadbirlarni ishlab chiqish uchun qo'shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Eccles, J. S., & Roeser, R. W. (2011). Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 225-241.
2. Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of Educational Research*, 74(1), 59-109.
3. Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53(2), 205-220.
4. Masten, A. S., & Obradović, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094(1), 13-27.
5. Roeser, R. W., Eccles, J. S., & Sameroff, A. J. (2000). School as a context of early adolescents' academic and social-emotional development: A summary of research findings. *The Elementary School Journal*, 100(5), 443-471.
6. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
7. Skinner, E. A., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effects of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of Educational Psychology*, 85(4), 571-581.